

קבורה ואבלות בחברה החילונית בישראל

מחברי המאמר

שי חרדין, דוד פז, עוז אלמוג

נוצר ב-3/31/2008 | עודכן לאחרונה ב-5/21/2010

רקע

בישראל נפטרים מדי שנה (הנתונים מ-5 השנים האחרונות) כ-37-39 אלף בני אדם מתוכם כ-32-34 אלף יהודים (דתיים וחילונים). שיעור התמותה יורדים עם השנים והיום מהנמוכים בעולם, כולל מדינות מערביות. על פי הל"מ"ס בשנים 1979-1984 עמד שיעור התמותה של סך כל אוכלוסיית ישראל על 797 לכל 100,000 תושבים. בשנים 2001-2004 עמד השיעור על 568 לכל 100,000 תושבים.

מרבית הנפטרים נקברים בטקס מסורתי בבתי-העלמין הממלכתיים ברחבי הארץ, המנהלים על-ידי חברה קדישא. בבית-העלמין האזרחי בבאר שבע, המופעל משנת 1999 על-ידי עמותת מנוחה נכונה, מובאים למנוחות כ-90 יהודים במוצע מדי שנה. עוד כמה מאות נקברים מדי שנה בקבורה אזרחית בקיבוצים ובמושבים.

גן עדן
אתר "גן עדן"
צברים משפחה

לפי סקר של מרכז גוטמן והמכון הישראלי לדמוקרטיה (פברואר 2002), קבורה ומנהגי אבלות מסורתיים נהנים מקונצנזוס חברתי נרחב, ומדורגים בראש טקסי החיים של היהודים בישראל. 89% מהנשאלים ענו, כי חשוב להם (21%) או חשוב להם מאוד (68%) לשבת 'שבעה' אחרי קרב-משפחה שנפטר; 88% ענו, כי חשוב להם (19%) או חשוב להם מאוד (69%) לומר קדיש על הורה שנפטר. 83% אמרו שחשוב להם (17%) או חשוב להם מאוד (66%) לקיים טקס קבורה דתי. סקר עדכני יותר משנת 2006, מצביע על עלייה משמעותית בקונצנזוס: כ-94% מהציבור היהודי בישראל מעוניין בקיום טקס הלוויה דתי-אורתודוקסי.

שיחתי הקבורה ליהודים בישראל, ניתנים על-ידי חברות קדישא, שהן לרוב מונפול אזרחי. בארץ פעולות כ-600 חברות העוסקות בקבורה נפטרים, לפי החלוקה הבאה: 54 עמותות, 68 מועצות דתיות, 4 עיריות, 8 מועצות מקומיות, 401 קיבוצים ומושבים, 28 מועצות אזוריות, 29 אגודות וחברות לא-יהודיות.

לפי נתוני המשרד לענייני דתות, ישנם בארץ כ-640 בתי-עלמין פעילים (מתוכם כ-140 בתי-עלמין גדולים) ועוד כ-100 בתי-עלמין שאינם פעילים. מרביתם בתי-עלמין דתיים, אולם כמעט כולם ישנן חלקות מעורבות או חלקות לספק יהודים.

ככלל, האחריות על נושא הקבורה בישראל מתחלקת בין מספר גורמים: המשרד לענייני דתות, המוסמך לתת רישיון קבורה לחברה קדישא ולפקח על פעילותה; המוסד לביטוח לאומי, האחראי על דמי הקבורה והפיקוח בעניין זה; מינהל מקרקעי ישראל, האמון על הקצאת קרקעות לבתי-העלמין ומשרד הפנים, האחראי לרישוי בתי-העלמין.

קבורה מסורתית

חברה קדישא

השם המזוהה יותר מכל עם קבורה בישראל הוא חברה קדישא ("חברה קדושה"), ארגון החוגג לכל צרכי המת והקבורה: טהרה (רחצת הנפטר מכף-רגל ועד ראש), הלבשת התכריכים, סדר הלוויה, הכנת הבור לקבר, קבורה, תפילה לעילוי נשמת המת, קדיש מעל הקבר ועוד.

יהודים בכל הדורות ראו זכות גדולה לעצמם, להיות שותפים למצוות הטיפול בנפטרים והשמירה על כבודם, שלא על-מנת לקבל פרס. כל קהילה מינתה את אנשי החברה

מנוחה נכונה

אתר מנוחה נכונה
צברים משפחה

קדישא שלה, שעשו את מלאכתם ללא תמורה, לשם שמיים, מתוך תחושה של אחריות וכבוד למת. חכמי ישראל אף תיקנו מעת לעת תקנות שנועדו למנוע תופעות פסולות, ונלחמו במי שביקשו לנצל את המצווה הגדולה לעשיית חוחים לביתם.

על מקומה הנכבד של החברה קדישא בעולמה של יהדות, העיד בשעתו השופט העליון מנחם אלון: "פעילותה של חברה קדישא בהבאת אדם למנוחת עולמו,

משולבת בה רגישות אישית ו'נשמתי' מיוחדת. מעלתה של מצות העיסוק בקבורת הנפטר ובהלווייתו באה לביטוי בכינוי שניתן לה, חברה קדושה, מונח, שכמדומה לא ניתן לאף קבוצה אחרת. וכל כך למה? לפי שהם עושים חסד של אמת. ומהו חסד של אמת? פירש רש"י: "חסד שעושים עם המתים, שאינו מצפה לתשלום גמול".

לא כן בדורות האחרונים. המספר הרב של הנזקקים לשירותיהן של חברות קדישא, אינו מאפשר עוד לקיים מערכת הפועלת על בסיס התנדבות. משום כך הוקמו חברות קדישא המעסיקות עובדים קבועים, ומנהלות כגוף עסקי לכל דבר, עם משרדים, רכוש ונכסים.

ב-2002, בעקבות תלונות נגד חברות קדישא הגובות מבני משפחות הנפטרים סכומי כסף עצומים תמורת חלקת קבר, תוך ניצול ציני של מצוקתם, נדרשה הכנסת להתערב. ועדת השרים לענייני קבורה תיקנה את חוק שירותי הדת היהודיים, וקבעה תעריפים מרביים לרכישת חלקת קבר. התיקון עולה בקנה אחד עם "ערכי היהודים של מדינת ישראל", שנקבעו בחוק-סוד: כבוד האדם וחירותו, ותכליתם שמירה על כבוד האדם.

ההסכם עם המוסד לביטוח לאומי

בתנאי הרישון שנתן המשרד לענייני דתות לחברה קדישא, נקבע כי על החברה לחתום על הסכם עם המוסד לביטוח לאומי, ונאסר עליה לגבות או לדרוש סכום כלשהו בקשר לקבורה, מלבד הסכום שנקבע על-ידי המשרד לענייני דתות. דרישה זו נובעת מהוראות סעיפים 268-266 לחוק הביטוח הלאומי, התשנ"ה-1995 והתקנות שתקנו על פיו.

להלן תקציר סעיפי ההסכם:

דמי קבורה: המוסד לביטוח לאומי משלם דמי קבורה בעד כל אדם שנפטר בישראל ונקבר בה, ובעד כל תושב ישראל שנפטר בחו"ל. דמי הקבורה משולמים ישירות לחברה קדישא או לכל גוף שהורשה כדן לעסוק בקבורה, אשר חתמו על הסכם עם המוסד לביטוח לאומי בעניין זה. חברה קדישא לא תגבה כל תשלום ממשפחת הנפטר, בעד הקבורה והשירותים המקובלים בקשר לקבורה.

הבאת הנפטר לקבורה: הנפטר זכאי להיקבר במקום מגוריו (כפי שמצוין במרשם האוכלוסין) או במקום פטירתו, חוץ ממי שנפטר בבית-חולים, שאז יובא לקבורה במקום מגוריו בלבד. החברה קדישא מחויבת לטפל בהבאת נפטר לקבורה ללא תשלום, בתנאי שהנפטר רשום במרשם התושבים כמי שהתגורר בתחום הרשות המקומית בה פועלת החברה, או שנפטר בתחומה.

שירותים שהחברה קדישא חייבת לתת ללא תשלום: העברת הנפטר למקום הקבורה, הקצאת מקום קבורה, טיפול בנפטר (כולל טהרה ותכריכים), חלקת קבר, שירותים בזמן ההלוויה (חזן וצוות קבורה).

שירותים שחברה קדישא רשאית לגבות עבורם תשלום: מקום קבורה מיוחד (לדוגמה: בית-עלמין המוגדר כ"בית עלמין סגור", או חלקת קבורה מיוחדת), שמירת מקום (במקרים בהם תושב הארץ מבקש לשמור חלקת קבר בעודו בח"ם, החברה זכאית לגבות תשלום בהתאם לתעריף שנקבע לה בחוק), העברת הנפטר לפני יום ההלוויה ושלא בשעות העבודה הרגילות, או במסלול מיוחד, או משדה-התעופה; תכריכי פשתן על-פי בקשת המשפחה (במקום תכריכי כותנה רגילים); שמירת הגופה בחדר קירור של החברה מעבר לפרק-זמן מסוים.

מצבה לנפטר: הביטוח הלאומי אינו משלם את ההוצאות לבניית היסוד למצבה ולבניית המצבה. אלה יחולו על המשפחה. לעומת זאת, הביטוח הלאומי כן מממן הקמת מצבה לנפטר גלמוד, שאין לו בישראל קרוב-משפחה מדרגה ראשונה (הורה, בן-זוג, בן או בת).

מענק פטירה: במקרים שהנפטר קיבל אחת מהגימלאות הבאות: זקנה, שאירים, נכות כללית, הבטחת הכנסה, נפגעי עבודה, ישולם מענק חד-פעמי למי שהיה בן-זוג בשעת פטירתו, ובאין בן-זוג - לילדו.

רישיון קבורה: לשכת הבריאות היא האחראית להוצאת רישיונות קבורה. יש להצטייד בהודעת פטירה חתומה על-ידי הרפא שקבע את המוות, וכן בתעודת זהות של הנפטר.

חמשת סוגי הקבורה המסורתית-דתית

קבורת שדה

קבורה רגילה בקרקע, סוג הקבורה השכיח ביותר. נחשב 'זולל קרקע'.

קבורה משפחתית

קבורת בן-משפחה אחד על גבי השני. בדרך כלל מחבר בבן או בת-זוג. עם זאת, ניתן לקבור גם בן-משפחה מקירבה ראשונה. קבר כזה מוק

מראש, כך שהנפטר הראשון נקבר עמוק יותר. מעליו ייקבר בבוא העת בן-המשפחה האחר. המצבה שנבנית על קבר זה משותפת מראש לשני בני-המשפחה. יצונו כי בבתי-קברות יהודיים באיחפה נהוג לקבור משפחות שלמות והדבר אינו מנגד להלכה, שכן יש הפרדה מוחלטת בין הגופות. סוג קבורה זה נהוג מאז אמצע שנות ה-90 של המאה הקודמת בבית-הקברות ירקון. קבר כפול כרוך בתשלום.

קבורת-על

קבורה של בן-משפחה נוסף בקבר קיים, מעל הגופה הראשונה. אלא שהקבר לא הוקם מראש לקבורה נוספת. לצורך זה, המצבה המקורית מפורקת ובמקומה נבנית מצבה חדשה, גבוהה יותר מעל פני הקרקע (בגלל שהנפטר הראשון נקבר בעומק סטנדרטי).

קבורת סנהדרין

קבורה בסך מיוחד שנקבע בקיר, המתנשא לגובה של עד שלושה קברים. קבורת סכים נהוגה בבית-העלמין סנהדריה ביחשלים ובבית-העלמין בקריית שאול. באחרונה גדל הביקוש לסוג קבורה זה, ובבית-העלמין בקריית שאול נבנים עוד 5000 סכים. בחלק מהם תהיה קבורת חנים על-פי תקנות הביטוח הלאומי.

קבורה במבנה רב-מפלסי

מבנה דמוי חניון בן ארבעה מפלסים. בכל קומה תהיה קבורת שדה ל-1200 עד 2400 קברים רגילים, או קבורה משפחתית. המבנה הראשון מסוג בישראל מוקם בבית-העלמין ירקון, בעלות של כ-50 מיליון שקלים, ועל-פי התיכנון, ייחנך לקראת אמצע שנת 2008. חלק ניכר מהקבורה בו יהיה במימון הביטוח הלאומי. בעתיד יבנו עוד מבנים כאלה בבית-העלמין, ולדברי מנכ"ל חברה קדישא תל-אביב, זה יהיה הפיתרון העתידי למצוקת הקרקע לקבורה בישראל.

בתי-קברות "סגורים"

בתי-הקברות חולון, קריית שאול (במבואות הצפוניים של תל-אביב), נחלת יצחק וטרומפלדור (שני האחרונים בתל-אביב), מוגדרים כבתי-קברות "סגורים" על-פי החלטת המוסד לביטוח הלאומי. כלומר, אי-אפשר להיקבר בהם במימון הביטוח הלאומי. עם זאת, נותר בהם מספר מקומות קבורה בתשלום. להלן התעריפים, נכון לתחילת 2007:

בית-הקברות חולון: בין 12,500 ל-25 אלף שקל ליחיד בקבורת שדה, 20-30 אלף שקל לקבורה משפחתית.

בית-הקברות קריית שאול: 25 אלף שקל ליחיד בקבורת שדה, 20-30 אלף שקל לקבורה משפחתית.

בית-הקברות נחלת יצחק: 35 אלף שקל ליחיד בקבורת שדה, 45 אלף שקל לקבורה משפחתית.

בית-הקברות טרומפלדור: כ-95 אלף שקל.

הלוויה

הלוויה היא טקס שבו מלווים בני-משפחה, חברים ומכרים את הנפטר בדרכו האחרונה. מרבית הלוויות במגזר הצברי החילוני נערכות על-פי דיני ההלכה היהודית: הנפטר מובא למנוחות בבית-עלמין יהודי ועורך הטקס הוא חזן מטעם חברה קדישא המקומית. לצידן, קיימת האופציה של הלוויה וקבורה אזרחית (ראו בהמשך). מדובר במגמה שתחילתה באמצע שנות ה-80, והיא צוברת תאוצה, אך עדיין רחוקה מרחק רב מלב הקונצנזוס הישראלי.

מרבית הלוויות יוצאות ממתחם בבית-העלמין, הנקרא "בית מועד לכל חי", מיעוטן יוצא מבית הנפטר. כשמדובר בנבחר ציבור או דמות אהובה ונערצת, נהוג לעיתים להציב את ארונו של הנפטר בפתח המוסד שאיתו היה מזוהה בחייו, והציבור מוזמן לעבור על פניו ולחלוק לו כבוד אחרון.

בתחילת הטקס בבית-העלמין, הקרוי גם "חסד של אמת", מתכנסים כל המלווים סביב גופת המנוח, המונחת עטופה בטלית על-גבי אלונקה. החזן אומר פסוקים שיש בהם משום "צידוק הדין", ולאחר מכן אומר בן הנפטר "קדיש יתום". קרובי המנוח מדרגה ראשונה קורעים קריעה סמלית בחולצתם, לאות אבל. בדרך כלל, בני-משפחה, קרובים וחברים מספידים את המנוח ומפליגים בשבחו. סיגנון ההספד אישי ואינו אחיד. לרוב, אלו קווים לדמותו ואבני-דרך בחייו.

הגופה מוסעת על-גבי האלונקה אל עבר הקבר הפתוח, כשמאחוריה מתנהלת פמליית האבלים והמלווים. לפני ההטמנה מסיר הקברן את הטלית מעל גופת הנפטר ומוריד אותה אל הבור. הגופה עטופה בתכריכים לבנים, סמל לשיוויון בין בני-האדם, אשר סולם חוזרים לאדמה שממנה באו, ללא סמל סטטוס. כמאמר הפסוק בספר בראשית, "כי עפר אתה ואל עפר תשוב" (העונש שהושת על אדם וחווה בשל החטא הקדמון).

מספר מלווים נוטלים אתי חפירה וסותמים את הגולל מעל הקבר הטרי. שלט קטן ועליו פרטי המנוח (שם וחלקה) ננעץ בראש תלולית העפר. החזן קורא פסוקים מספר תהילים, כל פרק בן מספר פסוקים שכולם מתחילים באות משמו של המנוח, לפי סדר האותיות. לאחר תפילת "אל מלא רחמים" לעילוי נשמת המת, אומרים בניו קדיש יתום. אם אין למנוח בנים, יאמר הרב את הקדיש. נהוג להניח אבן קטנה על הקבר הטרי (שורש המנהג בימים קדומים). האבנים נועדו לחזק את הגלעך שהוקם על הקבר, מתוך כוונה למנוע מבעלי-חיים טורפים לחפור ולהגיע לגופה).

בכך מסתיים למעשה החלק הדתי של טקס הקבורה. לאחריו, מניחים על תלולית העפר זרי פרחים. לעיתים, כשמדובר באישיות ציבורית או דמות

נערצת, הקבר מתכסה כולו בזרם מטעם המוסדות או האירגונים שאיתם היה המנוח קשור בחייו. המלווים - ובעיקר בני-משפחה וחברים קרובים - אינם ממהרים להתפזר. יש המתייחדים עם זכרו של המנוח בדממה, בהתייפחות חרישית, ויש הנשאים דברים.

משפחות חילוניות נוטות להיפרד מיקיריהן בטקס אישי יותר, תוך שימת דגש על כך שמדובר בפרידה טאבת מאדם אהוב, יקר ויחיד במינו. מקובל שבן-משפחה או חבר של הנפטר מקריא הספד אישי שהכין מראש. לעיתים, משלבים בהספד קטעי שירה העוסקים בפרידה, מוות ויגון. המשוררים יהודה עמיחי ולאה גולדברג הם בין היותר מצוטטים באירועים אלה.

בהקשר זה יש לציין, כי גם בחברה קדישא מודעים לצורך בשיפור התדמית והשירותים. לדברי מנכ"ל חברה קדישא תל-אביב, בכל טקס קבורה דתי-מסורתי נאמרת תפילת "אל מלא רחמים", אולם המשפחה יכולה לבקש להסתפק בכך; אין חובה לבצע 'קריעה' למי שאינו מעוניין בכך; נשים יכולות למר קדיש ולבני-המשפחה ניתן לבטא את עצמם במהלך הטקס בדרך שיבחו (קריאת שיר, הספד וכדומה). כמו כן, ניתן לבקש ארון דמוי ארון-קבורה המכסה את גופת הנפטר עד הקבר.

בסיום טקס ההלוויה, ולפני היציאה מבית-העלמין, נהוג ליטול ידיים בברזיה שבכניסה (טקס היטהחות, לנכח העובדה שגופת המת נחשבת טמאה). שאר-בשרו של המנוח וקרובי משפחתו נוסעים משם היישר לבית, שנבחר לקיים בו את מצוות השְׂבָעָה. לחוב, יהיה זה ביתו של המנוח.

מצבות

בית עלמין רמת השרון

עוז אלמוג

המגזר הצברי המבוסס מגורים בתים ודירות מבנה וארכיטקטורה מצבות

מצבה על קבר הנפטר היא, בראש ובראשונה, 'כרטיס ביקור' נצחי של השוק תחתיה. לחוב, חצובים בה באותיות קידוש לבנה פרטיו האישיים (שם מלא, שם ההורים, תאריך לידה ופטירה) ומשפט או שניים נוספים המפליגים בשבחו וקושרים לו כתרים (בבחינת "אחרי מות קדושים"). יש המוסיפים על המצבה את נסיבות המוות.

מרבית המצבות מאופיינות בניסוחים דומים למדי, לעיתים אחידים, או חסרי השראה. הסבר אפשרי לכך הוא המצב הנפשי שבו שחיו מזמין המצבה. לחוב, ההזמנה מתבצעת על-ידי אחד הקרובים ביותר למנוח (אב, בן, אח), לאחר קומו מהשבעה. הוא מגיע לבית-המלאכה של יצרן המצבות ועובר על קטלוג הדגמאות, כדי לבחור את הדגם שנראה לו. בהזדמנות זו, מציג לו בעל העסק שורה ארוכה של נוסחים לבחירה. בשלב זה, כשהוא מוקף במסרים סופניים, היצירתיות שלו לא ממש במיטבה. הוא חוצה "לגמר עם זה" כמה שיותר מהר ולעזוב את המקום. לחוב, ההתלבטות קצרה והנוסח שנבחר סטנדרטי.

בשנותיה הראשונות של המדינה, שנת הצנע, המחסור וההסתפקות במועט,

המצבות בבתי-הקברות היו בבואה נאמנה של המצב: עיזב אחיד, אבן פשוטה, שיש בסיסי, מלל ספרטאני. השינוי התחולל בעשור או שניים האחרונים. בתי-העלמין קמו לפתע לתחייה. ים המצבות המשמים, המונטוני והקודר פשט צורה ולבש צורה. מצבות מסוגנות מחומר-גלם איכותיים (שיש שחור בהק, סלעי בזלת, גושי גרניט) החלו צצות כפטריות אחר גשם, שוברות את קו הרקיע הנמוך.

אפשר להניח במידה רבה של ודאות, כי העלייה המתמדת ברמת החיים בישראל הביאה, בין היתר, גם להשקעה גדולה יותר בחלקת הקבר. אלא שבחלק נכבד מהמקרים, ההשקעה התמקדה בייצור ולא ביצירתיות: שיש יקר, רצוי מיובא מאיטליה, שלא היה מבייש שום מטבח של פנטהאוז יוקרתי; גושי סלע אימתניים הסותמים סופית את הגולל על המת שמתחתם; אגרטי שיש ודמויות כרובים ושרפים; שרשראות מזהבות סביב המצבה. בקיצור, תרבות קיטש המציפה כל גוש וחלקה טובה.

יש המכנים את חלקות הקבר הללו "בנה ביתך", על-פי הדגם הנבורשי של אופנת בנה ביתך, שהעידון והטעם הטוב ממנה והלאה. יש הרואים בהן ביטוי לתפישה של כמה שיותר גדול ויותר מפואר - כך יותר טוב. וכמובן, היעדר האיפוק שקנה לו אחיזה במחוזותינו. אם מותר היום לבכות בקול רם, למה לא "להנציח בקול רם".

ניתוח סוציולוגי של התופעה עשוי להצביע על גורם נוסף - אינדווידואליזם. אנשים מסרבים לקבל על עצמם מוסכמות וכל אחד עושה ככל העולה על רוחו. זה נכון במיוחד לישראל. אפשר שמאבקה של משפחת השכול להנצחה אישית של בניה (שבסופו של דבר נשא פרי), תרם אף הוא את חלקו למפגן הצעקנות שמשום מה לא זכתה עדיין לדיון ציבורי.

אין לשכוח את העלייה ממדינות חבר העמים, שהחדירה אופנה חדשה לנף בתי-הקברות: צילום גדול של המנוח המוטבע על גבי המצבה (לחוב מצבת שיש שחור). בצלמו ובמותו, אם תרצו. דפוס הנצחה זה, יש לציין, אופייני יותר לרפובליקות המזרחיות של ברית-המועצות לשעבר.

כך יוצא שהמבקר התמים בבית-העלמין מוצא לעצמו לפתע מהלך במזיאון פסלים, שכל קשר בינם לבין יצירות אמנות מקרי בהחלט. עם זאת, קשה להאשים אך ורק את המזמינים. יש הגורסים כי גם יצרני המצבות הם בגדר 'שותפים לדבר עבירה', משהחליטו כי הם גם מעצבים, לא סתם

קבורה אזרחית

המאבק המשפטי והציבורי במונופול הרבני

עלי שלכת
אתר עלי שלכת
צברים משפחה

המאבק במונופול הרבני בנושא הקבורה החל באמצע שנות ה-80, כשעורך-הדין אברהם גל מירושלים, הקים את עמותת מנוחה נכונה, במטרה לאפשר לכל אדם בישראל להיקבר בטקס ובצורה התואמים את השקפת עולמו, אמונתו ורצונו. העמותה הציבה לעצמה מטרה "לשנות את תרבות הקבורה בישראל" ולאפשר לכל אדם קבורה מכובדת, "מבלי לכפות על משפחתו ויקירו טקסים לא-רצויים". כמו כן, בבית-קברות אזרחי כולם שווים. לדוגמה: מתאבד ייקבר בחלקה רגילה ולא מחוץ לגדר, כפי שקובעת ההלכה.

במהלך השנים הוביל עו"ד גל שורה של מאבקים, משפטיים וציבוריים, שנועדו להפקיע את המונופול של חברות קדישא על הקבורה בישראל. במאי 1992 פסק בג"ץ כי "אין מחלוקת על זכותה של מנוחה נכונה לקבל רישיון קבורה, לצורך קיום שיחות קבורה ולקבל שטח למטרה זו".

בחודש מרץ 1995 קיבלה ועדת שרים, שכללה את שרי המשפטים, הקליטה והשיכון דאז, החלטה היסטורית: אישור עקרוני להקמת בת-קברות אזרחיים בישראל. במרץ 1996 עבר בכנסת, בקריאה שלישית, חוק הזכות לקבורה אזרחית חלופית, תשנ"ו-1996, המעגן את זכות האדם לקבורה לפי רצונו ומצפונו. נקודות מרכזיות בחוק:

- * אדם זכאי להיקבר על-פי השקפתו בבית-עלמין אזרחי חלופי, אם בחר בכך בצוואתו או בכל דרך אחרת.
- * קבורה תיערך תוך שמירת כבוד המת.
- * בכל מקום שנפתח בית-קברות אורתודוקסי, חובה להקצות גם שטח לבית-עלמין חלופי.
- * בת-העלמין יהיו באזורי הארץ השונים, ומרחקים סבירים ביניהם
- * יש להקצות שטח מיוחד לקבורה אזרחית, גם בכל הרחבה של בית-עלמין קיים.

החוק חייב להקצות חלקות קבורה אזרחיות ב-21 בת-עלמין ברחבי הארץ. אך לדברי אורי בן-צבי, מעורכי כתב-העת 'הדעות חופשית', ביטאון היהדות החילונית בישראל (דצמבר 1999), משרד הדתות ומנהל חברות קדישא "עשו ועושים כל שביכולתם, כדי לסכל את יישומה של פסיקת בג"ץ, כולל הפרת צווים של בית-המשפט ואי-כיבוד החלטות ממשלה".

ואכן, בדיקה שנעשתה בדצמבר 2007 באתר המשרד לענייני דתות, מעלה כי הקישור "לרשימת בת-קברות אלטרנטיביים וקבורה לחסרי דת", מפנה את המעוניינים לחמישה בת-עלמין בלבד: מנוחה נכונה בבאר שבע, בית העלמין שדה יהושע, בית-העלמין המסילה לחסרי דת בעמק חפר, בית-העלמין לחסרי דת IES באשקלון ובבאר שבע וקבורה לחסרי דת בקריית שמונה.

ב-1999 חנכה עמותת מנוחה נכונה את בית-הקברות האזרחי הראשון, בבאר שבע. בית-העלמין ממוקם ביציאה ממבאר שבע לכיוון חצרים, 100 מטרים מחוץ לתחומי העיר (זאת, כדי שהמועצה העירונית והמועצה הדתית לא יוכלו להתערב בנעשה בו). כל סידורי הקבורה הם ללא תשלום, פרט לתשלום עבור הכנה למצבה ומצבה. כל יתר ההוצאות מכסות על-ידי המוסד לביטוח לאומי. נכון לסוף 2007, הובאו שם למנוחת עולמים כ-2000 איש ואישה, שהמימסד הרבני לא אישר לקבור כיהודים, או כאלה שמטעמי מצפון ביקשו להיקבר בקבורה חילונית.

בדצמבר 2005 נחנך בית-הקברות האזרחי השני של עמותת מנוחה נכונה, במועצה המקומית קריית טבעון שלייד חיפה, המונה כ-14,000 תושבים. נכון לסוף 2007, קבורים שם תשעה מתושבי היישוב. הבחירה לא הייתה מקרית. בתחילת 2000 ערכה העמותה סקר ביישוב וממנו עלה, כי כ-70% מתושבי טבעון מעדיפים קבורה חלופית. סקר דומה שנערך ב-1996 העלה, כי קרוב למחצית האוכלוסייה באזור חיפה הייתה בוחרת בקבורה חלופית, לו התאפשר לה הדבר.

על-מנת לקדם את נושא הקבורה האזרחית, הקימה מנוחה נכונה כ-18 עמותות מקומיות (רשומות ובדרך) בערים ברחבי הארץ, והן פועלות לאיתור שטחי קבורה מתאימים, לקבלת רישיונות קבורה ולהפעלת שיחות קבורה חינוך, אך נכון ל-2010, אין פריצת-דרך משמעותית.

בחודש מאי 2009 נפתח בוזמת בית עלמין אלטרנטיבי ראשון בתחום הרשות המוניציפלית, בכפר סבא (בוזמת הסניף המקומי של אגודת "מנוחה נכונה"). בשנה שחלפה מאז, נטמנו בבית העלמין למעלה מ-50 איש ונרכשו למעלה מ-100 חלקות שמירת קבר. הדבר מעיד על רצונם של רבים להיקבר בקבורה חלופית למקובל בחברה קדישא. בית העלמין המצוי בצפון העיר מטופח ומגונן, מאפשר קבורה בחלקות דשא, עוזר בתכנון טקס פרידה לפי רצונה ובקשתה של המשפחה האבלה ומאפשר נגישות לנכים ובעלי מגבלות ברמת הגעה לכל קבר.

לדברי מרים קונדה, מנכ"לית עמותת מנוחה נכונה, גורמים אינטרסנטיים שונים, ובראשם חברות קדישא החוששות מאובדן הכנסה, מטרפדים את יישום ההחלטה בדבר קבורה חילונית בכל הארץ. בינתיים, הנהנים העיקריים הם הקיבוצים, הגוברים סכמי עתק על חלקת קבר.

קבורה פרטית בקיבוצים ובמושבים

החלופה היותר זמינה למי שמבקש להיקבר בטקס לא-דתי, היא קבורה חילונית בבתי-קברות פרטיים, רובם בקיבוצים או במושבים. אך אלה גוברים סכומים לא מבוטלים, אפשר לומר מופקעים, ולחב מיועדים לבעלי יכולת.

לא קשה להסביר את ההצלחה של ענף הקבורה החילונית בקיבוצים. חב בתי-העלמין בארץ מוזנחים וקשים להתמצאות, לא בכולם יש שילוט, ובחלקם אין אפילו מדרכות או שבילים מחצפים. בנוסף, רבים מעדיפים טקס קבורה חילוני. הקיבוצים עלו על הטרנד הזה והתחילו לשווק חלקות קבר בתשלום, למה שהם מכנים נפטרים 'חיצוניים', כלומר כאלה שאינם חברי קיבוץ או בני-משפחתם מדרגה ראשונה, המבקשים להיטמן בצל צמחתיים.

החוק מתיר לגבות תשלום על חלקת קבר שאדם קונה מראש בחייו, אך קובע סכום מקסימום. לחברות קדישא מותר לגבות עד כ-12,000 שקלים, ולקיבוצים ולמושבים, שאין להם עלות קרקע, עד 4050 שקלים. הקיבוצים, מתברר, נוטים להתעלם מהתעריפון. קיבוץ עינת שבאזור המרכז גובה 17,000 שקל לקבורה, גם לחלקה שנקנתה מראש או לחלקה שנרכשה עבור בן-זוג. לא רחוק ממו, בקיבוץ גבעת-השלשה, מבקשים 16,000 שקל לקבורה. בגבעת-חיים מאוחד הסכום הוא 14,000 שקל. בקיבוץ רבדים דרשים 2000 דולר, בכפר מסריק 8000 שקל, ובקיבוץ משמרת 7000 שקל (המחירים נכונים ל-2004).

גם מי שמוכנים לשלם סכומים כאלה כדי לקבור את יקיריהם במקום פסטורלי ובטקס כראות עיניהם, עלולים להיווכח שהמחיר לא תמיד כולל את כל ההוצאות הכחכות בקבורה. בקיבוצים מצדיקים את התעריפים הגבוהים וטוענים, כי הם אינם גוברים כסף עבור הקבורה, אלא עבור 'התחזוקה' או עבור חלוקת חריגות.

עם זאת, משפחות שקברו את יקיריהן בעינת, אינן מתרגשות מהסכומים החריגים. "מדובר בבית-קברות של 5 כוכבים, שנתן שירות מעולה תמורת המחיר שהוא גובה", אומרת אלמנתו של ידוען שנטמן שם. "אין מה לעשות, דברים יפים עולים כסף. לא רק בחיים, גם לאחר המוות".

קבורה בארון

אין חוק מדינה שאוסר קבורה בארון. בבתי-העלמין הצה"ליים הקבורה היא בארונות. גם ההלכה היהודית, למעשה, אינה מחייבת קבורה ללא ארון. אף-על-פי-כן, החברה קדישא מתמידה בסיחובה להביא נפטרים לקבורה בארון. בבתי-הקברות המנוהלים על ידה. לדברי הרב הרפורמי מאיר אזרי, ממנהיגי התנועה ליהדות מתקדמת בישראל, "אין בכלל איסור על-פי ההלכה לקבור בארון. הנהוג היהודי לקבור בתכריכים השתרש כאן מימי רבן גמליאל, בעיקר מטעמי חיסכון. המצב הכלכלי בארץ היה אז קשה. רבנים פסקו על עריכת לוויות פשוטות כדי לא להפלות בין עניים לעשירים, וכדי לשמור על מעט העצים שהיו כאן. לפני כן, בתקופת המשנה, היהודים קברו בארון. יש לכך עדויות משרידים ארכיאולוגיים בבית שערים. בחו"ל, יהודים נקברים בארון כדבר שבשיגרה."

קבורה אזרחית-חילונית בצה"ל

בשנת 1949 החל משרד הביטחון לפעול להקמתם של מספר בתי-קברות צבאיים מרכזיים, שבהם יובאו לקבורה החללים הרבים של מלחמת העצמאות. במספר ערים נבחרו שטחים שבהם יוקמו בתי-הקברות הצבאיים. בבית-העלמין בקרית שאול, לדוגמה, יש חלקה גדולה מאוד לחללי צה"ל. כך גם בבתי-עלמין רבים ברחבי הארץ.

בירושלים יועדו לכך מורדותיו הצפוניים של הר הרצל, שבפסגתו קבור חזנה המדינה, בנימין זאב הרצל, מתוך מודעות לסמליות הרבה בבחירת האתר. בהמשך, החליטו ראשי מערכת הביטחון להפוך את המקום לבית-העלמין הצבאי הממלכתי ובכך לחזק את הקשר הסמלי בין הנפלים במערכות ישראל, לבין המדינה הריבונית המיוצגת באמצעות הר הרצל.

בתוך כך נקברו במקום גם נפלים מהתקופה שלפני הקמת המדינה - לוחמי המחתרות, לוחמי הבריגדה היהודית, צנחני היישוב באירופה הכבושה וכדומה, והוקמו בו אנדרטות מרכזיות לחללים שמקום קברתם לא נודע.

טוראי עודד רבינוביץ' מרמת השון, חובש קרבי, נהרג בתאונת דרכים בצומת מורשה ב-19 בפברואר 1994. לבקשת הוריו, הוא נקבר בטקס צבאי חילוני, ללא השתתפות רב. "היה לנו דין ודברים עם הצבא", סיפרה אימו מאוחר יותר. "עמדנו על כך שתהיה לו עודד הלוויה צבאית לכל דבר. ההלוויה התקיימה באיחור של יומיים, אבל לבסוף קיבלנו את הטקס שרצינו והצבא נענה לכל דרישותינו. הורים שכולים צריכים לדעת שיש להם זכות לבחור כיצד יתנהל הטקס. יש לכך בסיס חוקי. פשוט צריך ללחוץ עליהם."

עו"ד שירה דובניץ', שייצגה את בני משפחת רבינוביץ' במגעים עם הפרקליטות הצבאית, הוסיפה וציינה: "הפקודה הצבאית ניתנת לפרשנות וברור לי שיש בסיס משפטי, בין השאר בחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו, לכיבוד בקשת המשפחה".

הפרשנות לא סייעה למשפחתו של סמ"ר זוהר דרון, שנפל בלבטון באוקטובר 1998. צה"ל מנע את הבאתו למנוחות בטקס צבאי חילוני, כפי שביקשו הוריו. דרון נקבר בטקס אזרחי-לא-צבאי, ללא מסדר וללא מטחי כבוד. תגובת דובר צה"ל: "על-פי פקודות צה"ל, לא ניתן לקיים הלוויה צבאית בלא רב צבאי". זאת, על אף התקדים של עודד רבינוביץ', ארבע שנים קודם לכן.

בסוף אוקטובר 1998, בעקבות טענות קשות שהועלו כלפי הצבא, הורה הרמטכ"ל, שאול מופז, לאגף כוח-אדם בצה"ל לעדכן את פקודות המטכ"ל בנושא הלוויות צבאיות. העידכון מאפשר חריגה מהנהלים האחידים של הלוויות הצבאיות שנערכות במתכונת דתית, וערכת הלוויות צבאיות במתכונת אזרחית.

מפיקי הלוויות

כיום, פועלות בישראל מספר חברות המעניקות שירותים שונים הלוויות ולימי השבעה, החל בהזמנת מודעות אבל וסידורי פרחים, וכלה במילוי בקשות ייחודיות, כמו שמפניה וקייטרינג למנחמים. אחת החברות היא "בית עלים", שמפעילה את בית-העלמין בקיבוץ חורשים שליד כפר סבא. לא מכבר 'הפיקה' החברה את אירוע פרידתה מהעולם הזה של אישה אוהבת חיים, אשר בשוכבה על ערש דווי פנתה בבקשה יוצאת-חופן: "אנא, דאג שכולם ישמחו וישתו בהלוויה שלי". ואכן, ביום פטירתה התכנסו כמה מאות בני-משפחה וידידים סביב הקבר הטרי, האיזם לקונצרט שהתנגן ברקע והשיקו כוסות שמפניה.

חברה נוספת המתמחה בשירות למשפחות הנפטרים, היא צוות איציק - הגל הבטוח. "מוות זה משהו שלא מתכננים אליו, זה לא כמו חתונה שמתכננים כמה חודשים מראש", אומר מנכ"ל החברה בראיון למעריב. "אנשים שיקירם נפטר מאבדים כיוון והם חברי אוניס. הם צריכים מישוה שיעזור להם וייתן להם את כל השירותים, החל בהוצאת תעודת פטירה והזמנת אמבולנס, דרך שיחות עם חברה קדישא ודאגה למצבה, וכלה בקייטרינג בזמן השָׁבָעָה". לדבריו, החברה הוקמה כדי לסייע במה שחברה קדישא לא מעניקה (והייתה אמורה להעניק) כחלק משירותי הקברה. "את חברה קדישא לא מעניין כלום, היא נותנת לכולם לשבור את הראש בעצמם".

שריפת גופות

שריפת גופתו של נפטר, המתבצעת בכבשן מיוחד המחומם לטמפרטורה של עד 980 מעלות, מהווה חלופת קבורה מקובלת בתרבויות ובמדינות רבות בעולם. בסיום התהליך נותר מן הגופה אפר הנשמר בכד מיוחד, או מפוזר במקומות שונים (לפי בקשת הנפטר או שאריו). המצדדים בחלופה זו טוענים, כי השריפה ידידותית לסביבה יותר מקבורה. שכן, היא חוסכת שטחי קרקע נרחבים שמוקצים לבתי-קברות.

ביהדות, שריפת גופות אסורה על-פי ההלכה, ויש לקבור את הנפטר באדמה. כיוון ששריפת גופות לא הייתה נפוצה עד העידן המודרני במקומות בהם חיו יהודים, כמעט ולא נערך דיון מעמיק בנושא. המחוקק טרם נתן דעתו לכך, ולכן אין בחוק היתר והתייחסות לרישוי, פיקוח, מימון או תקנות הנגעים לתהליך זה. במדינת ישראל, שריפת גופות הינו הליך חדש יחסית (משלהי 2005), ומספר הנפטרים שגופתם נשרפה בטל בשישים.

במטרה לחזק את מעמדו ההלכתי של האיסור, נקט הממסד הרבני בשנים האחרונות לשון חריפה במיוחד בגנת השריפה, במטרה לקעקע את הלגיטימציה שלה. בתחילת פברואר 2006 פירסמה מועצת הרבנות הראשית לישראל פסק-הלכה, שאינם משתמע לשתי פנים: "אדם שציווה לשחף את גופתו, לא ייקבר בקבר ישראל. אין יושבים עליו 'שבעה' ואין נוהגים בו מנהגי אבלות". בנוסף, הורתה מועצת הרבנות לחברות הקדישא, שלא לקבור את אפרם של הנשרפים בקברות ישראל.

פסק-ההלכה ניתן בעקבות בקשה לדיון דחוף שהגישו יו"ר **זק"א**, יהודה משי-זהב ויו"ר פורום **החברה קדישא** בישראל, הרב מרדכי אלבום, בפרשת התנהלותה של חברת **עלי שלכת**, הסנינית הראשונה בתחום זה בישראל.

הדיון התקיים במקביל לתלונה למשטרה שהגישו שני הגופים נגד **עלי שלכת**, בטענה שאין חוק המסדיר שריפת גופות וכי מיקומה של המשרפה חסוי, ולכן יש חשד לגבי מעמדו בחוק רישוי עסקים. התלונה נדחתה בנימוק שאין חוק ברור בנושא.

עלי שלכת הוקמה בתחילת 2005, והקימה משרפה במושב חיבת ציון שליד חדרה. במקביל, פנתה החברה למוסד לביטוח לאומי בבקשה להשתתפות במימון דמי הקבורה לנפטר שבחר כי גופתו תשרף, כפי שמגיע לכל אזרח שנקבר בקבורה רגילה - אך פקיד המוסד דחו את הבקשה.

לטענת **עלי שלכת**, אין כל איסור בחוק בפרט, וביהדות בכלל, על שריפת גופת מת. לחיזוק, מוצג באתר החברה מבוחר ציטוטים מהמקורות. אלא שהדברים אינם עולים בקנה אחד עם עמדת היהדות האורתודוקסית בסוגייה רגישה זו. בתשובה לשאלה בנושא, שהופנתה לאתר בית חב"ד, כתב הרב צבי פרמן: "היהדות מתייחסת בשלילה מוחלטת לשריפת גופות. הגוף הוא קדוש, משום שהוא 'המקדש של הנשמה' ומשום שהוא משמש לעשיית מעשים טובים בעולם הזה. העיקר ה-13 מתוך עיקרי האמונה של הרמב"ם הוא האמונה בתחיית המתים. זוהי אמונה בסיסית בדת היהודית, ואין סמכות רבנית שתערער על כך. המשנה אומרת שמי שמתכחש לאמונה זו, הוא כופר בעיקר. הסיבה לכך בחרה: כיהודים, אנו מאמינים שיש תכלית לחיים, תכלית לעולם הזה, תכלית לפעולת הבריאה. לכן, כל מה שמשמש להשגת תכליות אלה, יש לו נצחיות וקדושה".

ד"ר מיכאל יוגדה, ראש תחום משפט עברי במשרד המשפטים, נתבקש להכין חוות-דעת בנוגע לעמדת המשפט העברי בסוגיית שריפת הגופות. זאת, בעקבות פניית **עלי שלכת** לקבלת תקציבים מן המדינה. בחוות-הדעת שלו, מפרך יוגדה אחת לאחת את האסמכתאות שהביאה החברה מהמקורות (התנ"ך, התלמוד, ההלכה) המתירות שריפת גופות.

בתקופת המלכים, כתב המשפטן, שריפת גופות נחשבה לביזיון למת, כפי שעולה מהוראתו של המלך יאשיהו לשחף עצמות כוהני הבעלים במסגרת מאבקו לטהור יהודה מעבודה זרה, וכעונש על כך שכוהנים אלה נהגו לשחף עצמות אדם על מזבחותם. על היחס השלילי של נביאי ישראל לשריפת גופות, ניתן ללמוד מדברי הנביא עמוס, כשבראש פשעי מואב הוא מונה: "על שָׁרְפוּ עֲצָמוֹת מֶלֶךְ אֲדָוִם" (עמוס ב, א).

לדבריו, ממקורות רבים בתלמוד עולה בבירור, שבהמשך למסורת הנביאים גם חכמי ישראל ראו באור שלילי ביותר את שריפת הגופות. שריפת גופה נחשבה כביזוי כבוד המת, וכעונש קשה לאדם. כך למשל, מסופר בתלמוד על יהויקים מלך יהודה, שהעונש על חטאיו הרבים היה, שלאחר מותו שרפו את גולגולתו.

עוד הוא מוסיף, כי בתלמוד הירושלמי נקבע שהמצווה ששרפו את גופתו לאחר מותו, אין תוקף לצואתו וקוברים אותו כנהוג וכמקובל. פוסקי ההלכה בכל הדורות, אף הם ראו את שריפת גופת המת כעון חמור, וזאת מנימוקים שונים ובהן ביטול מצוות הקברה וניוול המת, איסור "בחוקותיהם לא תלם" (ויקרא י"ח, ג) ועוד.

המסקנה החד-משמעית של יוגוד: היהדות מתנגדת נחרצות לשריפת גופות, ואין למצוא בעניין זה שום מחלוקת לא רק בין פוסקי ההלכה, אלא אף לא בין מפרשי המקרא. מסקנה נוספת: שריפת גופו של המת מוגדרת כניוול המת והיא פוגעת בכבוד האדם. אשר על כן, אין תוקף לצואה שבה מבקש אדם ששרפו את גופתו.

באוגוסט 2007 פורסם בעיתונות החרדית מיקומה של המשרפה בחיבת ציון. ימים אחדים לאחר מכן, המקום הוצת בידי אלמונים. אנשי "זק"א אומנם לא נטלו אחריות על ההצתה, אך אמרו שהם מברכים על כך. תמיכה מילולית עקיפה נתן גם השר הממונה על שירותי הדת ויו"ר ועדת השרים לענייני קבורה, יצחק כהן (ש"ס), שצוטט כמי שאומר: "שורפי הגופות יונקים את מורשתם ממשמדי העם היהודי, ומיישמים כאן פיתרון סופי מחודש". קובלנה על ההתבטאות החריפה הוגשה לוועדת האתיקה של הכנסת, וזו הביעה הסתייגות מדברי השר.

ההצתה עוררה, כצפוי, פולמוס ציבורי בין מצדדי השיטה למתנגדיה. אבל התגובה היותר מפתיעה הגיעה דווקא מחו"ל: אירגון המשרפות הבינלאומי, הפועל בחסות האו"ם, שלח בתחילת ספטמבר 2007 מכתב דחוף לנשיא המדינה שמעון פרס, לראש הממשלה אהוד אולמרט וליו"ר הכנסת זליה איציק. במכתב, טען מזכ"ל האירגון כי מדובר בזכות דמוקרטית להפעיל ולנהל משרפה בישראל, ותמך בזכותם של תושבי ישראל לחופש בחירה בנוגע לדרך בה ירצו לסיים את חייהם. "זוהי זכות אדם בסיסית ואוניברסלית, של איש אין זכות לפגוע בה", נאמר במכתב.

אירגון המשרפות ביקש מראשי המדינה לעגן בחקיקה את זכות הבחירה בשריפת הגופה, ולמנוע יוזמות לשלילת זכות זו מתושבי ישראל. עוד ביקש האירגון להבטיח את שלומם של אנשי החברה המפעילה שריפת גופות בישראל, למכח האיזמים שקיבלו.

אגב, עוד קודם להצתה הביעו נציגי תושבים ממושב **חיבת ציון** התנגדות נחרצת להפעלת משרפת הגופות במושב. יו"ר ועד המושב, רענן גשורי, אמר לכתב הארץ (24.8.07) כי "רק בימים האחרונים גילנו את פעילות המשרפה. היא נמצאת בשטח חקלאי מוסתר. לא היינו מודעים לכך שקיים דבר כזה. לא נאפשר לפעילות הזאת להמשיך. אנשים יודעים על ריח רע שהיה בזמן האחרון, ולא ידעו למה לקשור את זה. יש פה גם עניין רגשי. זה מושב מעורב של דתיים וחילוניים. הפעילות הזאת אינה בקונסנזוס. והיא לא ראויה להתקיים פה ואולי גם לא במקומות אחרים. הפגיעה הרגשית היא בעוצמות גבוהות".

כחודשיים לאחר השריפה השיקה **עלי שלכת** מתקן חדש שיובא מארצות-הברית, וחידשה את פעילותה. מנגד, גם זק"א לא שקט על שמרו. בנובמבר 2007 הודיע דובר האירגון, כי אנשיו איתרו את מיקומו של מה שהגדירו "מתקן סודי חדש לשריפת גופות", במושב חוגלה ליד חדרה. ראש מועצת עמק חפר, שהמושב נמצא בתחומה, קיבל מידע על המשרפה והגיש תלונה למשטרה בגין בניית המתקן ללא אישור להפעלת עסק, וכן בגין העובדה שאין בישראל חוק המתיר שריפת גופות. בעקבות התלונה הוקפאו עבודות הבנייה, כך על-פי דיווח של אתר החדשות מחלקה ראשונה.

לדברי מנכ"ל **עלי שלכת**, אלון נתיב, על לקוחות החברה נמנים אנשי אקדמיה, בעלי מקצועות חופשיים, אנשי רוח, אנשי תקשורת ועוד, יהודים, בני דתות אחרות ואתאיסטים.

איש מכל אותם 'לקוחות' לא העז להיחשף בתקשורת, להוציא שני חריגים, חבר-הכנסת יוסי ביילין (שגילה כי הורה בצואתו לשרוף את גופתו) והסופר יורם קניוק. בראיון יוצא-דופן לכתבת **ידיעות אחרונות** (4.12.2007) אמר קניוק, בין היתר: "אין רשות למישהו להפריע לי להיות אפר ברוח...ביקשתי להישרף מפני שזה נקי יותר. זה הרבה יותר נעים להישרף מאשר להיאכל על-ידי תולעים מכוערות וצמאות דם".

מנהגי אבלות

מטרת האבלות

תקופת האבלות נועדה לסייע בהתמודדות עם הטראומה שבמפגש האישי עם המוות, ובאיבוד אדם קרוב. בדרך כלל, סיטואציות קשות גוררות תגובות של הכחשה והדחקה, ואילו האבלות אינה מאפשרת הדחקה וחזרה לשיגרה. היא מניעה את האדם לעבד את האבל במשותף עם אחרים ולהיעזר בתמיכת בני הקהילה והמשפחה שמגיעים לניחום אבלים. השיחה על המת, על מעלותיו והזיכרונות שהותיר, כמו גם אודות נושאים אחרים, מהווה הקלה מסוימת.

פסק-הזמן שהאדם נוטל מחיי היומיום והטקסים שמסביבו, מאפשרים לו לעבור תקופה קשה זו, להשתחרר מהכאב בהדרגה ולשוב למסלול של חיים תקינים, כאשר הפצע העמוק מתרפא והופך לצלקת.

שבעה

שבועה היא טקס אבלות הנמשך שבועה ימים מיום ההלוויה, ומכאן שמו. לפי ההלכה, חובת השבועה חלה על קרובים מדרגה ראשונה בלבד - אב, אם, אח, אחות, אישה או בעל, בן ובת. שאר קרובי-המשפחה, ובהם נכדים, אחיינים וגיסים, יכולים לשהות בבית, אך לא לישון בו. במהלך השבועה, האבלים חולצים נעלהם ויושבים על הריצפה או על דרגשים נמוכים. חברים ובני-משפחה באים לנחמם וחלקם מסייעים בענייני הבית והבישול.

בקרב יוצאי עדות המזרח נהוג לערוך, בחזרה מבית-העלמין, "סעודת הבראה". תפריטה כולל מאכלים עגולים בלבד - כגון ביצים קשות, זיתים, כעכים, עדשים, כיכר לחם וכדומה - רמז לכך שהחיים הם כגלגל החוזר בעולם (אגב, שמה של הסעודה אינו קשור לבריאות, אלא נגזר מהפועל להברות, להאכיל. כשהמלך דוד התאבל על בנו אבשלום, נאמר "יבוא כל העם להברות את דוד לחם", במשמעות של סעודת אבלים). במשך השבועה לא שותים יין ומשקאות אלכוהוליים אחרים ואין אוכלים בשר (המסמל שפע ועושר), אלא רק מאכלים שמברכים עליהם "בורא מיני מזונות" (סוגים מסוימים של דברי מאפה).

ההלכה היהודית מטילה איסורים רבים על האבלים במהלך השבועה: יציאה מהבית, החלפת בגד (הם נשארים לבושים בחולצה שביצע בה 'קריעה' בהלוויה), רחצה, נעילת נעלי עור, תשמיש המיטה, לימוד תורה (למעט לימוד דיני האבל), קריאה בתורה, שאילת שלום, לבישת בגד חדש, גילוח ותספורת, וכל דבר הקשור בשמחה. מטבע הדברים, המגזר הצברי החילוני אינו מקפיד למלא אחר כל האיסורים וההגבלות. למשל, מעטים האבלים החילוניים שנמנעים מרחיצה במשך כל השבוע.

נהוג להדליק נר נשמה לזכר הנפטר, במשך כל שבוע האבל. כשהנר דועך, מדליקים מייד נר חדש.

במשפחות דתיות או מסורתיות, האבלים שחיים לאורך כל השבוע באווירה נוגה וקודרת, בתחושה שרחו של המת מרחפת מעליהם. הם מתפללים במניין שלוש פעמים ביום (שחרית, מנחה ומערב), מזמינים את הרב השכונתי להעביר שיעור בגמרא או לשאת דרשה דתית, ממעטים בשיחות חולין ומקפידים על כל האיסורים. איש לא יעלה בדעתו לפתוח רדיו או טלוויזיה, או לחלופין לקום ולהתיישב ליד המחשב. לעומתן, משפחות חילוניות רבות מתקשות להתנתק לחלוטין משיגרת החיים, ומכשיר טלוויזיה או מחשב פתוח במהלך השבעה אינם מחזיה נדיר.

מניין שבעת ימי האבלות מתחיל עם שובם של האבלים מבית-העלמין. גם אם יישבו דקות ספורות, מתום ההלוויה עד לשקיעת החמה, תיחשב ישיבה קצרה זו ליום אחד מתוך השבועה. ביום שיש יושבים רק עד כניסת השבת, ובשבת עצמה אין מתאבלים. מותר גם לאכול בשר בשבת ולשתות יין לקידוש. למרות זאת, השבת נספרת במניין ימי האבל. כמו כן, אם במהלך השבעה חל חג, דינו כדן שבת.

בתום השבועה, בבוקר של היום השביעי, מחליפים את הבגד שבו נעשתה ה'קריעה' ולובשים בגדים רגילים (אך לא חדשים). ומרגע זה ואילך רשאי כל אדם לפחש לעיסוקיו הרגילים. רבים נוהגים לשוב ולפקוד ביום השביעי את קברו של המנוח, אף שאין זו חובה על-פי ההלכה. מצטרפים אליהם קרובי המנוח וחבריו, אם כי לחוב מספר הנוכחים בטקס זה נפל בהרבה ממספר משתתפי ההלוויה.

חודש האבל הראשון

משלב זה מתחיל מניין ה"שלושים", פרק-זמן של שלושים ימים שבהם חל על האבלים איסור גילוח ותספורת, חתונה, בידור, שמיעת מוסיקה, או השתתפות באירועים חגיגיים. גם כאן, חילוניים רבים אינם מדקדקים במצווה קלה כבחמורה. רבים מהם מתגלחים בתום השבעה וחוזרים לשיגרה בסוף תקופת השלושים נוהגים לעלות שוב לבית-הקברות, לחוב לטקס גילוי המצבה שהוקמה במהלך החודש.

מנהג נפוץ בקרב יוצאי עדות המזרח, הוא פריסת חולצה של הנפטר על המצבה במהלך הטקס. הנוכחים רואים בה פריט סמלי של אדם אהוב, שאיננו עוד בין החיים.

ההלכה עצמה, יש לציין, אינה מחמירה עם אדם המבקש לפתוח דף חדש בחייו. אישה רשאית להתחתן שלושה חודשים לאחר מות בעלה. גבר נדרש לתקופת המתנה של "שלושה רגלים" (שנה). ההסבר להבדל, לדעת הפוסקים: גבר מתקשה יותר לשכוח את רעייתו המנוחה, ועל כן עלול זיכרה להעיב על נישואיו השניים.

כרטיס אישי צוואה רוחנית

אתר עלי שלכת
צברים משפחה

שנת האבל הראשונה

בהלכה היהודית, אבלות על אב או אם שנפטרו שונה מאבלות על בן-משפחה אחר, בכך שהיא נמשכת שנה תמימה ולא חודש אחד בלבד. הטעם לכך נעוץ בציווי האלוהי "כבד את אביך ואת אמך". בפרק-זמן זה נמנעים ילדי המנוח או המנוחה מהשתתפות באירועים שתכליתם לחגוג ולעלוץ (חתונות, מסיבות וכדומה), מקניית מלבושים חדשים ומשמעת מוזיקה. כמו כן, האבל אינו מסתפר עד "שיגער ב חבריו", כלשון חז"ל.

שנת האבל הראשונה על מותו של הורה הינה, לחב, תקופת משבר נפשי ורגשי קשה עבור ילדיו, וההתמודדות דורשת תעצומות נפש. בחברה הישראלית, שחלק לא מבוטל ממרכיביה גדל בחממה פטריארכלית, הקשר בין ילדים להוריהם הדוק ביותר, ומכאן הקושי להשלים עם מותו של ההורה.

ביום השנה, בתאריך הפטירה לפי הלוח העברי, מתקיים טקס אזכרה דתי סביב הקבר. מקובל לשטוף את המצבה קודם האזכרה, לנכש עשבים שוטים שצמחו סביב הקבר ולהניח זר פרחים או עציץ על משטח השיש, או באגרטל מיוחד. כמו כן, מדליקים נר נשמה ומניחים אותו במגרעת שבגב המצבה.

הטקס כולל קריאת פסוקי תהלים ותפילות מיוחדות. לאמירת הקדיש דרוש מניין (עשרה גברים בגרים), שלחב מתקשים לגייסו. כדי לעקוף את הבעיה נספרים כל הגברים הנכחים בבית-הקברות, גם אם הם רחוקים מרחק רב מהקבר. מי שאינו מעוניין, או אינו יודע, כיצד לנהל את הטקס, יוכל להיעזר בחזן לעת מצוא, שסלסל בקולו וינעים זמירות תמורת כמה עשרות שקלים. אין צורך לטרוח ולחפש אותם. לרוב, הם פונים ביוזמתם ומציעים את שירותיהם. בסיום הטקס, ולפני העזיבה, מקובל להניח אבן קטנה על הקבר.

ביום השנה גם נוהגים להדליק בבית המנוח נר נשמה, למשך עשרים-וארבע שעות.

אזכרה במגזר הצברי החילוני

מרבית בני המגזר החילוני, מקיימים אזכרות בהתאם לנהל הדתי. ואולם, קיימים אירגונים המציעים כיום לא רק קבורה חילונית חלופית, כי אם גם טקסי אזכרה חלופיים. האזכרה החילונית משלבת מוטיבים יהודיים עם תכנים שמספקת משפחת הנפטר. לדוגמה: קטעי מולטימדיה בהם נראה הנפטר, שירים ואלמנטים נוספים שחותמו מוטבע עליהם.

לאזכרה מסוג זה יש ערך מוסף חשוב: הדור הצעיר במשפחה נחשף לצדדים באישיותו של המנוח, שאותם לא הכיר קודם לכן. חלק מאותן אזכרות מתקיים בבית-העלמין, וחלק באולם (בעיקר כשיש צורך בצידוד הקרנה והגברה).

האזכרה הפכה עם השנים למפגש משפחתי וחברתי חשוב, בעידן בו מארג הקשרים בין חברי המשפחה המורחבת נפרם בקצב מהיר. במשפחות רבות, שני האירועים המרכזיים המנקזים אליהם את מרבית חברי השבט, הם חתונה של בן-משפחה ואזכרה שנתית. הודעה על מועד האזכרה נעשית בטלפון או בדואר אלקטרוני.

אחד הביטויים למגמת החילון הנו הגמשת מועד האזכרה. לא מן הנמנע שהאזכרה תיערך במועד נוח למרבית המזמנים, ולא ביום-השנה לפטירה. כמו כן, מרבית המשתתפים מגיעים בלבוש יומיומי ונטול סממנים דתיים כמו כיסוי ראש.

ניתן לזהות פיחות זוחל בהרכב ובמספר המשתתפים בטקסי האזכרה: בשנה-שנתיים הראשונות מגיעים בני המשפחה הקרובה והמורחבת, שכנים, חברים ועמיתים לעבודה. ככל שמוקפות השנים, ההרכב מצטמצם לבני המשפחה הגרעינית.

אבלות תכופה

מי שמתו לו קרובים בהפרשי-זמן קצרים, מקיים דיני אבלות קלים יותר.

אבל על מתאבד

על-פי היהדות, מי ששלח יד בנפשו כשהוא מודע למעשהו - אין מתאבלים עליו. עם זאת, הלכה זו לרוב אינה נוהגת, בשל ההנחה כי מרבית המתאבדים הם צעירים חסרי תודעה בחרה.

הנצחת המת

קיימות דרכים רבות להנציח את זכר הנפטר. בראש ובראשונה, וכדבר מובן מאליו, המצבה המוקמת על קברו. יש משפחות המממנות הפקת ספר זיכרונות, או אלבום צילומים, בהפקה עצמית או של אנשי-מקצוע. כשהמנוח הוא איש רב-פעלים, עשויים שאיריו לשכור את שירותיו של סופר צללים לכתובת ביוגרפיה, שתסקר את פועלו וזכרו.

אני שם פרטי: **ישראל** שם משפחה: **ישראל**
ת.ז. 123456789 מרחוב **שני חציונות 52** ירושלים
מיקוד בתאריך: 01/01/2005
אני מצהיר בזאת שבשעה שאיכספ אל אבותיי, אצווה את הדברים הבאים:

צוואה רוחנית - כרטיס אישי

אתר עלי שלכת
צברים משפחה

יש חברות המציעות הקמת אתר הנצחה באינטרנט. אחד מהם, קדישא נט, הקשור לחברה קדישא, מציע מספר אפשרויות הנצחה, חלקן בחינם וחלקן בתשלום. האתר הבסיסי כולל אלבום תמונות של הנפטר, קטעי קול, קטעי וידאו ואפילו בניית אילן יוחסין משפחתי. האתר נשמר באינטרנט כל עוד המשפחה חפצה בכך.

אם המנוח/ה הוא בן-משפחה צעיר שנפטר בנסיבות טראגיות (לדוגמה, נער שנהרג בתאונה, חייל שנפל בעת מילוי תפקידו), יש משפחות שיהפכו את חדרו האישי מקדש-מעט לזכרו. בגדיו, תצלומיו, חפציו האישיים ואפילו נשקו האישי מסודרים בקפידה, כמעין תצוגת קבע.

כיום, קיימים לא מעט חברות ופרטים המציעים את שירותיהם, בכתיבה, עריכה והפקה של ספרים ואלבומי הנצחה. ניתן למצוא את פרטיהם ללא קושי באינטרנט.

סוג נוסף של הנצחה, או לפחות תזכורת, הן מודעות האָגל. לרוב, המודעה הראשונה תתפרסם סמוך לפטירה, ובה פרטים על מועד ההלוויה וכתובת הבית שבו יושבים 'שבעה'. משפחה גרעינית המבקשת להתייחד עם אבלה בחוג מצומצם, תוסיף למודעה את השורה "נא להימנע מביקור תנחומים". הפירסום נעשה כמודעה באחד מעיתוני הערב הגדולים (המייחדים עמודים שלמים למודעות אָגל), או כמודעת אָגל גדולה המודבקת בחזית ביתו ובסביבת מגוריו של המנוח. מודעה זו מעצבת ומנסחת לרוב בסיגנון אחיד. משפחות רבות מפרסמות מודעה נוספת לקראת יום השלושים וטקס גילוי המצבה.

מטבע הדברים, תדירות המודעות פוחתת ככל שהזמן עובר, אם כי מודעת אָגל לציון יום השנה הראשון עודנה שכיחה למדי. משפחות בודדות נוהגות להמשיך ולפרסם מודעת אָגל אחת לשנה, ביום השנה לפטירת יקירן, לעיתים בתוספת צילום של המנוח. ברובן, מודעות אלו מהוות תזכורת שנתית לבן שנפל באחת ממערכות ישראל. לא נדיר לראות עד היום מודעת אָגל על בן שנפל במלחמת יום הכיפורים.

משפחה בעלת אמצעים, הנמנית עם העשירונים העליונים, ולרוב גם בעלת מעמד חברתי, עשויה להנציח את יקירה על כותליו של מוסד ציבורי (מרכז רפואי, מוזיאון וכדומה). זאת, כנגד תרומה כספית נכבדה למוסד. מעטים ירשו לעצמם לממן את קריאת המוסד כולו על שם יקירם, דבר הכרוך בתחומה של מאות אלפי (ולעיתים אף מיליוני) שקלים.

קיימת גם הנצחה ברמה העירונית-ממלכתית, השמורה לאישי ציבור, אנשים שתרמו לחברה ודמויות נערצות שהלכו לעולמם. מדובר בקריאת רחוב או מוסד על שמו, מבלי לחייב את משפחת המנוח בתשלום כלשהו. ההחלטה נתונה בידי ועדת שמות מיוחדת המתכנסת מעת לעת.

בהנצחת אנשי זרועות הביטחון שנפלו במערכות ישראל, מעורבים גורמים רבים, מהמחלקה להנצחה במשרד הביטחון, דרך אירגון "יד לבנים", מועצות ורשויות מקומיות ועוד.

אבל ושכול בראי האמנות

בית עלמין רמת השרון

עוז אלמוג

המגזר הצברי המבוסס מגורים בתים ודירות מבנה וארכיטקטורה מצבות

ניתן לומר כי השכול תופס מקום מרכזי בהווה הישראלית. בחלקו זהו שכול קיבוצי (מיליוני הנספים בשואה, הנופלים במלחמות ישראל, חללי הטרור) ובחלקו פרטי. אין פלא, אפוא, שמוטיב המוות מכבב ביצירות ספרות רבות, העוסקות באבל הציבורי והפרטי גם יחד.

לדוגמה, ברומן לדעת אישה מאת עמוס עוז (הוצאת כתר, 1989), מתאר הסופר תקופת אבל של גבר שאשתו נפטרה בנסיבות עלומות. במהלכה, עוקר הגיבור מביתם המשותף ומתחיל חיים חדשים. הוא מוצא עצמו טרוד בחשבון נפש, העלאת זיכרונות משותפים ואף גיבוש מחדש של הגדרתו העצמית. האלמן, שהיה חלק מזוג שנים רבות, משנה את עיסוקו, הופך אב במשרה מלאה ומתנדב לעבודה בבית-חולים. הגיבור שרצה "לדעת אשה" - להבין את אשתו המתה ולפצח את תעלומת מותה - זכה לדעת את עצמו.

השכול שולח זרועותיו גם לקולנוע הישראלי. גיבורת הסרט מצור (1969) היא אלמנת מלחמה צעירה. הסרט אין שמות על הדלתות (1997) עוסק בשכול בקיבוץ. יוסי וג'אגר (2002) הוא סיפורם של שני חיילים המסתתרים בטרגדיה. בסרט הסודות (2007) בבימויו של אבי נשר, הגיבורה הצעירה מחליטה על שינויים במסלול חייה בעקבות מות אמה. גם הטלוויזיה מרבה לעסוק בנושא, בסרטים ובסדרות תיעודיות. בין הידועים: אחת אלמנה, פעמיים שכול, סרטה התיעודי של אורנה בן-דור ומלחמת השכול של נורית קידר. סרטי תעודה בסוגה זו מופקים ומוקרנים לרוב באיחוי זיכרון ממלכתיים, כגון יום הזיכרון

הן הקולנוע והן הספחת העכשווית קושרים בין מוות ושכול, לבין תהליך של הכרה עצמית ובנייה מחדש. מגמה זו מנסה להעביר את המסר, ולפיו מותו של אדם אהוב, חרף הקושי הנפשי שהוא מזמן, עשוי לחולל גישה חדשה לחיים. לא מדובר בקריאה או צפייה בסרט רק על-מנת להתבדר, אלא בניסיון לעורר התבוננות פנימית שתסייע להתגבר על השכול היומיומי.

ביבליוגרפיה

ספרי עיון ומדע

- גרנות, תמר, אבדן, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1985.
- נווה חנה, בשבי האבל – האבל בראי הספרות העברית החדשה, הקיבוץ המאוחד, 1993.
- לאו ישראל, יהדות הלכה למעשה, מסדה, 1978.

מאמרים בכתבי עת ובספרים

- "על החיים ועל המוות", מעריב, 17.12.07.
- יהב יהודית, "קבורה חילונית: אפשר גם אחרת", Ynet, 10.2.04.
- בן צבי אורי, "החילוניות בישראל - תמונת מצב", יהדות חופשית 18, 1999.
- יוסף עידן, "להכשיל חקיקה שתאסור שריפת גופות", nfc, 2.9.2007.
- יוסף עידן, "זק"א: מתקן סודי לשריפת גופות אחר במושב חוגלה", nfc, 11.12.2007.
- מערכת וואלה, "חברה ישראלית מציעה שירותי שריפת גופות", וואלה חדשות, 10.3.2005.
- הכהן דוד, "הלהיט: קבורה בכוכים, כמו בימי הסנהדרין", Ynet, 19.12.2006.

מילונים, לקסיקונים ואינציקלופדיות

- תורמי ויקיפדיה (2007). אזכרה. ויקיפדיה, האנציקלופדיה החופשית. אוחר בתאריך 23:35, יוני 16, 2007.
- תורמי ויקיפדיה (2007). אבלות (יהדות). ויקיפדיה, האנציקלופדיה החופשית. אוחר בתאריך 19:13, נובמבר 29, 2007.
- תורמי ויקיפדיה (2007). שריפת גופות. ויקיפדיה, האנציקלופדיה החופשית. אוחר בתאריך 22:46, נובמבר 29, 2007.
- תורמי ויקיפדיה (2007). בית קברות צבאי. ויקיפדיה, האנציקלופדיה החופשית. אוחר בתאריך 07:34, נובמבר 22, 2007.

ארכיונים ומאגרי מידע

- הכנסת מרכז מחקר ומידע, מסמך רקע לדיון בנושא: שירותי קבורה בישראל - מוגש לחה"כ יהודית נאות, 2002.

פרסומים מדעיים מקצועיים ודוחו"ת

- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 58, 2007.

אתרי אינטרנט

- אתר מכון עתים - יעוץ ומידע במעגל החיים היהודי.
- אתר הנצחה קדישא-נט.
- כהן אביעד, "חברה קדישא ותקנת הציבור - חסד של אמת" אביעד הכהן, דעת - אתר לימודי יהדות ורוח, 2002.
- אתר מנוחה נכונה.
- אתר הרשות הארצית לשירותי דת.
- אתר המוסד לביטוח לאומי.
- אתר עלי שלכת.

[לדף המאמר באתר <<](#)